

De 17de-eeuwse schilder Pieter Saenredam bezoekt Heemskerk en legt zijn indrukken vast in een ets

Pieter Janszoon Saenredam, de maker van de hier besproken prent. (Gemeentearchief Zaanstad)

Over de afbeelding, de kunstenaar en de toegepaste techniek.

Het museum Kennemerland is sinds kort in het bezit van een prent van Pieter Janszoon Saenredam uit 1628, waarop een landschap in de buurt van Heemskerk te zien is dat ook nu nog gemakkelijk als zodanig is te herkennen (zie pag. 51). Op de afbeelding, die ongeveer 12 cm hoog en 16 cm breed is, zijn van links naar rechts de toren van de kerk van Heemskerk, de ruïne van het slot Haerlem en het kasteel Assumburg te onderscheiden. Kijken we nog iets verder, dan blijkt rechts van de hoge bomen, in de verte ook nog de kerk van Castricum zichtbaar te zijn.

De ruïne van "Haerlem" is intussen verdwenen, maar dat zal wel niemand verbazen. Het mag al een historisch wonder worden genoemd dat de andere gebouwen er nog allemaal zijn. De enige menselijke figuur op de prent is een man met een zweep, die uit het beeld lijkt weg te lopen. Misschien is het een herder, die toezicht houdt op het vee dat zich links van hem bevindt.

Saenredam heeft de situatie bekeken vanuit het zuidoosten. Aan de schaduwen is te zien dat hij in de middag bezig is geweest met het maken van de tekening, die hij nodig had ter voorbereiding van de ets. Die ets maakte hij in zijn atelier, maar daarover straks meer.

Onder de afbeelding staat een gedicht, dat vermoedelijk geschreven is door de toenmalige Haarlemse predikant Samuel Ampzing. De prent is afkomstig uit een boek van diens hand over Haarlem, dat ten dele in dichtvorm is geschreven. Het verscheen in 1628. De kunstenaar heeft de prent ook gesigneerd. Zoals veel tijdgenoten nam hij het met de spelling van zijn achternaam niet al te nauw. Het woord fecit achter zijn naam wil zoveel zeggen als: heeft de ets gemaakt.

Pieter Janszoon Saenredam werd in 1597 te Assendelft geboren als zoon van de befaamde graveur Jan Pieterszoon Saenredam (ca. 1565-1607). Het verdient hier even de aandacht dat het museum al eerder de hand wist te leggen op een mooie en zeer zeldzame gravure van vader Saenredam, waarop de potvis te zien is die op 13 januari 1601 aanspoelde op het strand van Wijk aan Zee.

Na de dood van Jan Saenredam verhuist Pieter met zijn moeder naar Haarlem. Weldra gaat hij daar in de leer bij Frans Pietersz. de Grebber om zich in de schilderkunst te bekwamen.

Pieter Jansz. is vooral bekend, om niet te zeggen wereldberoemd geworden door zijn schilderijen en tekeningen van kerken en kerkinterieurs. Daaronder is de kerk van zijn geboorteplaats Assendelft, die in de vorige eeuw is afgebroken, goed vertegenwoordigd.

In het Rijksmuseum te Amsterdam hangt een geschilderd interieurstuk van dat kerkgebouw, waarop Pieter Saenredam geheel op de voorgrond de grafzerk van zijn vader gedetailleerd heeft

weergegeven. De tekst is gemakkelijk leesbaar. Er staat in het Latijn o.a.: "Iohannis Saenredam sculptoris celeberrimi", wat te begrijpen is als: de zeer beroemde graveur Jan Saenredam.

Er zijn gelukkig heel wat werken van Pieter Saenredam bewaard gebleven, maar etsen zijn daar nauwelijks bij. Die schijnt hij maar zelden gemaakt te hebben. Het exemplaar dat hier besproken wordt is dus "een witte raaf".

Pieter Jansz. moet ongeveer 30 jaar oud zijn geweest toen hij de Heemskerkse ets vervaardigde. Men moet intussen niet denken dat Pieter Saenredam zijn werkzaamheden beperkte tot Kennemerland. Ook elders is hij actief geweest. Daarover willen wij echter zwijgen. Het einde van zijn leven kwam toen hij weer in Haarlem was teruggekeerd. In 1665 legde hij daar het hoofd ter ruste.

We zeiden zoëven dat Pieter Saenredam enkele etsen heeft gemaakt. Van zijn vader vertelden we dat hij graveur was. De Heemskerkse ets noemden we een prent. Er bestaat in het spraakgebruik veel verwarring ten aanzien van deze begrippen. Het lijkt gewenst om enige duidelijkheid te verschaffen.

Een 17de-eeuwse etser ging in principe als volgt te werk. Op een vrij dunne, glad gepolijste koperen plaat bracht hij een zogenaamde etsgrond aan., een dunne harsachtige, zuurvaste laag. Daarna tekende hij met een etsnaald de gewenste voorstelling in de zachte etsgrond. Waar hij een lijn trok kwam het koper bloot te liggen. Was de voorstelling gereed dan dekte de kunstenaar de rand en de onderkant van de plaat af met zuurvaste lak. Vervolgens legde hij de plaat in een bak met etszuur. Het zuur vrat in het metaal op de plaatsen waar het door de etsnaald was blootgelegd. Zo ontstond een groot aantal groefjes in het koper die tezamen de voorstelling vormden.

Om nu prenten, dus afdrukken van de plaat te kunnen maken, moest die eerst worden gereinigd van etsgrond en lak. Daarna wreef de drukker inkt in de groefjes; de vlakke, niet-geëtte delen veegde hij zorgvuldig schoon. Dan bracht hij een vel vochtig gemaakt papier tegen de koperen plaat aan en draaide het geheel tussen de walsrollen van een plaatdrukkers door. Plaat en papier kwamen daarbij onder grote druk te staan. De koperen plaat werd zo krachtig in het papier gedrukt dat de rand ervan als een moet zichtbaar bleef. Overal waar zich groefjes bevonden drong het papier erin binnen en nam inkt op. Zo werd de voorstelling, maar dan in spiegelbeeld, op het papier overgebracht. De werkwijze van de 17de-eeuwse graveur was wat eenvoudiger dan die van de maker van een ets. Hij sneed, of beter gezegd stak, met een burijn, een graveerijzer, een voorstelling lijn voor lijn in een gladde koperen plaat. Het is interessant om te weten dat de graveur de burijn daarbij stilhield en de plaat daaronder liet bewegen. Het uit de groeven omhoog gekomen koper, de bramen, moest

hij met een polijstijzer verwijderen voor hij van de plaat een afdruk - een prent dus - kon maken. Het vervaardigen van zo'n prent, in dit geval een gravure genoemd, geschiedde overigens op dezelfde wijze als bij het afdrukken van een etsplaat. Wij moeten erop wijzen dat met deze korte uiteenzetting bij lange na niet het volledige arsenaal van 17de-eeuwse grafische technieken is ontrafeld. Daartoe verwijzen we naar het in het literatuurlijstje genoemde boek van Th. Laurentius.

Het slot Haerlem, om onduidelijke redenen ook wel Oud Haerlem genoemd.

De meeste onderzoekers gaan er vanuit dat het kasteel Haerlem, waarvan we op de prent wat muurklompen zien, omstreeks het midden van de 13de eeuw is gesticht. Over de bedoeling ervan bestaat ook weinig twijfel. Het slot moest dienen als grensvesting, om het graafschap Holland tegen invallen van de West-Friezen te beschermen.

In de 13de eeuw duidt men het nog aan als het Huis te Heemskerk, maar aangezien die naam ook wel werd gebruikt voor het latere Marquette ontstond er nogal eens verwarring. Het ontstaan van een andere benaming lag dus voor de hand. In de tijd waarover wij spreken was het kasteel in het bezit van het adellijke geslacht Van Haerlem. Dat verklaart waarom men het later Haerlem of zelfs Oud Haerlem is gaan noemen.

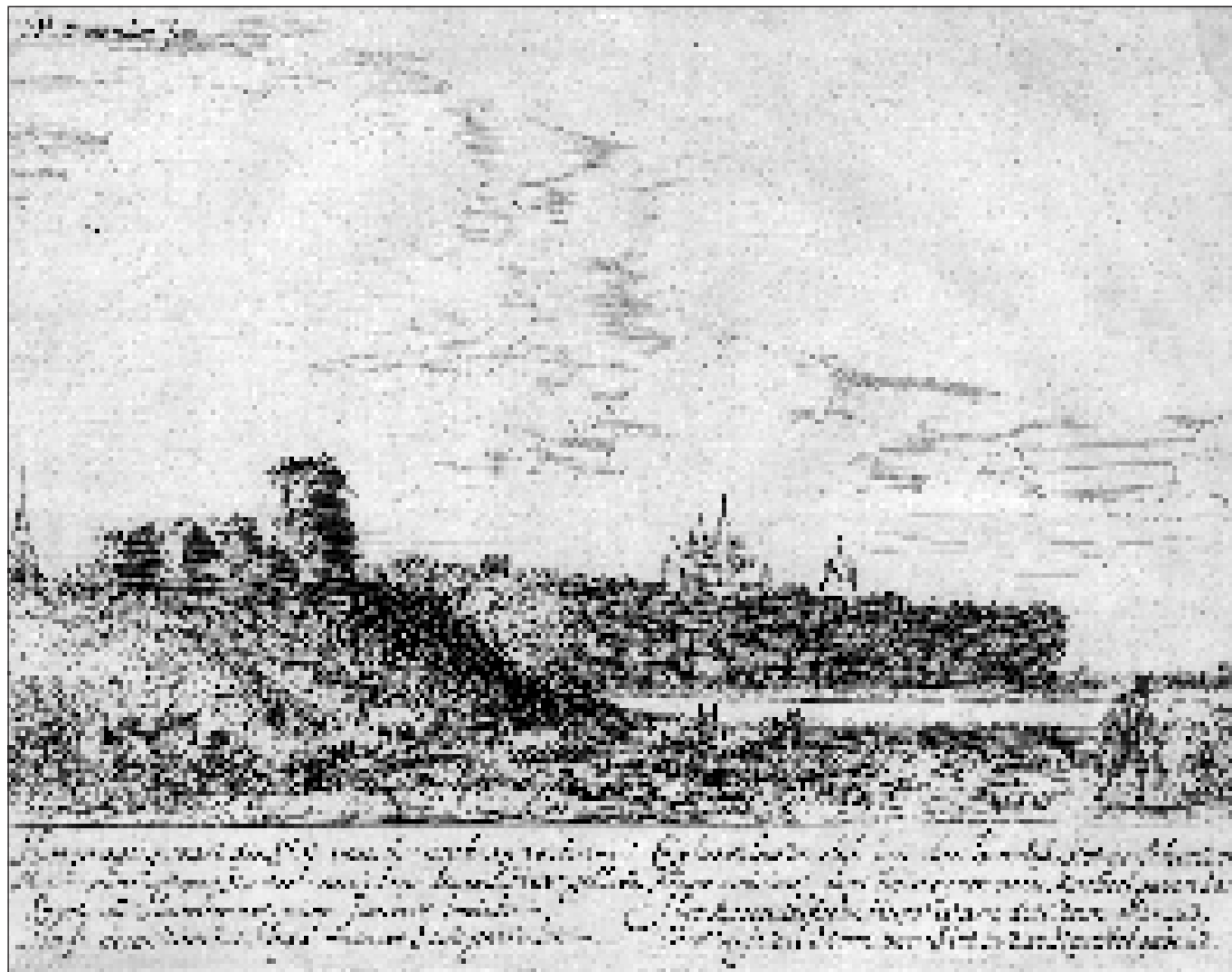
In de versregels bij de afbeelding wordt, op gezag

van de 16de-eeuwse auteur Hadrianus Junius, beweerd dat het geslacht Van Haerlem de stad Haarlem heeft gesticht. Daarvoor bestaat zelfs geen schijn van bewijs. Wel waren zij waarschijnlijk heren van Haarlem, voordat deze nederzetting in 1245 stad werd. Die gebeurtenis deed de Van Haerlem's trouwens besluiten de stad te verlaten en zich op hun kasteel bij Heemskerk te vestigen. Zij voelden zich vermoedelijk te voornaam om verder als poorters van een verzelf-standig Haarlem door het leven te gaan.

Was het kasteel gedurende zijn bestaan nu met enige regelmaat het toneel van belangrijke en vooral schokkende gebeurtenissen? Dat valt wel een beetje tegen. In het begin van deze eeuw noemde de predikant-historicus Craandijk, die veel studie heeft gemaakt van (Oud) Haerlem en zijn bewoners, het zelfs kortweg "een kasteel zonder geschiedenis". Onze kennis is sindsdien wel wat toegenomen, waardoor het kasteel iets meer "geschiedenis" heeft gekregen. Een dik boek is er echter nog steeds niet over te schrijven. We mogen eigenlijk van geluk spreken dat er een echte legende aan het slot verbonden is en dan nog wel een waarin huwelijkstrouw als schone deugd triomfeert over hardvochtig geweld.

De overlevering is in het Latijn verteld door de eerder aangehaalde Hadrianus Junius.

We laten haar hier, met enige toelichting, volgen in een vertaling uit 1609. En nu moet de lezer

Hertog Willem van Beieren, de latere graaf Willem V, liet in 1351 het slot Haerlem belegeren en het na de inneming verwoesten. De gelijkenis van dit portret mag men in twijfel trekken.

(Uit P. Scriverius, Oude en nieuwe beschryvinge van Holland, Zeeland en Vriesland. 1667).

vooral niet denken: dat sla ik over, want dit vroeg 17de-eeuwse Nederlands is heus niet zo moeilijk te begrijpen. Het gaat aldus:

"Maer het verhael van dit casteel brenghet my een heerlijcke daedt in den zin / welke waerdigh is om beschreven te worden / ende ghetelt te zijn onder de seer seldom exempelen des houwelijcxen liefde ... Want als den heere van die plaetse (overmits het gheweldt ende ongebonden wreedtheydt) den rechtvaerdighen haet van allen op hem ghehaelt ende geladen hadde / is hy met een sware ende harde belegheeringhe begroet gheworden / de welke als die lanckduygh was / ende gheen hoope en was om te ontcoomen / ende als sy overdochten het grootte ghebreck van alle lijfftocht / haer bereyden om sich over te gheven / is de huysvrouwe (wesende een sonderling exempel van liefde ende trouwicheyt tot haren man) op dusdanighe maniere met den vyant over-een gecomen / dat haer soude gheoorloft zijn eens uyt te draghen die dingen de welke sy liefste hadde: welke accoort haer bevestight ende gehouden zijnde / heeft haren man / hem in een male sluytende / met de dienstmaeght haer helpende / uyt het casteel gebrocht / verlatende ende minder achtende alle haren lieven huys-raet ende cleynodien."

(selden exempelen: zeldzame voorbeelden; plaetse: hiermee wordt het kasteel bedoeld; overdochten: dachten aan; lijfftocht: levensmiddelen; haer bereyden: zich erop voorbereiden; eens: voor een keer; accoort: overeenkomst; gehouden: nagekomen; male: koffer, reiszak; minder achtende: minder waarde hechtend aan; cleynodien: kleine dierbare, kostbare voorwerpen).

De legende is natuurlijk aardig maar ze maakt ons niet veel wijzer. Het is onmogelijk om de overlevering in verband te brengen met ware gebeurtenissen. Nergens wordt een jaartal genoemd. De namen van de hoofdrolspelers blijven voor ons verborgen. Het enige houvast in het verhaal is het gegeven dat het kasteel een beleg heeft ondergaan, want dat heeft inderdaad plaatsgevonden. We moeten maar aannemen dat een romantische geest deze zekerheid heeft gebruikt als kapstok om een voor het overige gefantaseerde geschiedenis aan op te hangen.

Die echte belegering voltrok zich in 1351. Een op zichzelf staande gebeurtenis was het niet. Juist in die tijd ontwikkelde zich in Holland een echte burgeroorlog waarbij, behalve de landsvrouwe en haar zoon, de adel en de stedelijke burgerij als strijdende partijen betrokken waren.

Het begin van de "Hoekse en Kabeljauwse twisten" zag er betrekkelijk onschuldig uit. Nadat graaf Willem IV in 1345 gesneuveld was in de strijd tegen de Friezen, vielen Holland, Zeeland en Henegouwen terug aan de leenheer, de Duitse keizer. Deze gaf de genoemde gebieden weer in leen uit aan zijn vrouw Margaretha van Henegouwen, een zuster van de kinderloos gestorven graaf. Margaretha stelde daarop haar zoon Willem van Beieren aan als plaatsvervanger. De op meer macht beluste Willem was al spoedig niet meer tevreden met zijn ondergeschikte positie

en dat leidde tot een regelrechte strijd tussen moeder en zoon. De zoon werd in het algemeen gesteund door de steden. Zijn partij kreeg de naam Kabeljauwen. De medestanders van Margaretha, de Hoeken of Hoeksen, waren vooral te vinden bij de edelen.

Hertog Willem richtte zijn aanvallen tegen de kastelen van zijn adellijke tegenstanders. In Kennemerland liet hij in de zomer van 1351 het beleg slaan voor Brederode. De slotbewaarder gaf zich na enkele maanden over en voorkwam daarmee vermoedelijk dat het slot werd gesloopt. In diezelfde tijd was ook het kasteel Haerlem, dat in het bezit was van Jan II van Polanen, aan de beurt. Het moet een sterk kasteel zijn geweest, dat een langdurig beleg kon doorstaan. De belegerden zullen daarop vertrouwd hebben. Zij verdedigden zich tenminste met grote hardnekkigheid. Uiteindelijk moest er een blijde aan te pas komen om de bezetting tot overgave te dwingen. Met zo'n werpmachine kon men stenen met een gewicht van honderden kilo's met grote kracht tegen de kasteelmuren smijten. Het effect ervan moet men niet onderschatten. Er bestonden rond de helft van de 14de eeuw in West-Europa al kanonnen die projectielen door bij de ontbranding van buskruit vrijkomende gasdruk wegschoten, maar die waren nog zo primitief dat ze de blijde en soortgelijke werpwerktuigen voorlopig niet konden verdringen.

Voor het overige moet men zich van de omvang van de operatie tegen het "huys te Haerlem", zoals men het kasteel toen al noemde, geen overdreven voorstelling maken. Het ziet er wel dreigend uit, maar voor ons 20e-eeuwers, die gewend zijn in termen van miljoenenlegers te denken, doet het enigszins komisch aan te vernemen dat de belegeringsmacht weken lang uit precies dertien man bestond.

Naar verluidt hielden de belegerden de strijd ongeveer zes maanden vol, wat rijkelijk lang is. Toen pas gingen zij door de knieën.

Daarop maakten de veroveraars korte metten met het slot. Het werd nagenoeg geheel afgebroken. Aan wederopbouw is men nooit toegekomen. De

graaf had het ook niet meer nodig. Voor invallen van de West-Friezen bestond intussen geen gevaar meer.

Uiteindelijk trok Willem in de strijd tegen zijn moeder aan het langste eind. In 1354 werd hij erkend als graaf van Holland en Zeeland. Zijn overwinning heeft graaf Willem V weinig geluk gebracht. Enige jaren later werd hij krankzinnig.

Slechts een enkeling heeft de afbraak van Haerlem mettertijd betreurd. Samuel Ampzing dichtte in 1628:

*"Ja siet hoe droevig daer de afgeworpe steenen
Den ondergang van 't Slot van 't Haerlemsch
Huys bewenen!*

*Heel jammerlijk vernield en schandelijk verheerd!
En tot den kaelen grond ellendig omgekeerd."*
(verheerd = verwoest).

Tallose anderen maakten van de nood een deugd. Nog eeuwen na de sloop hebben omwonenden bakstenen van de ruïne gebruikt voor de bouw van huizen, stallen en schuren. Ze zijn zelfs teruggevonden in de Assumburg en toen de ruïne van Brederode in de vorige eeuw een gedeeltelijk herstel onderging, heeft men daarvoor ook nog stenen van Haerlem gebruikt. Nu zijn er op de plaats van het kasteel alleen nog wat welvingen in het terrein zichtbaar.

In 1960 heeft een verkennend oudheidkundig bodemonderzoek aan het licht gebracht dat het kasteel een min of meer rechthoekig grondplan heeft gehad. Het bleek dat zich in de zuidmuur twee ronde en op de noordoosthoek een vierkante toren hadden bevonden. De verwachting dat er ook een woontoren zou worden aangetroffen werd helaas niet bewaarheid. Het was daarentegen een aangename verrassing toen graafwerkzaamheden in de voormalige slotgracht, behalve ontelbare scherven, ook enkele gave steengoed kannen en enig bronzen vaatwerk uit de 14de eeuw aan het licht brachten. Belangstellenden kunnen deze interessante vondsten bekijken in het museum Kennemerland.

Assumburg, een kasteel dat geen kasteel is.

De vroegste vermelding van een huis genaamd Assumburg dateert van 1454, maar het staat intussen vast dat het bestaan van die "husinghe" teruggaat tot tenminste de 13de eeuw. Over het uiterlijk van het gebouw tasten we volledig in het duister. Er zijn uit die vroege periode geen afbeeldingen of beschrijvingen bewaard gebleven.

In het tegenwoordige kasteel zijn ook geen aanwijsbare overblijfselen van dat vroegere gebouw terug te vinden, lezen we bij Groesbeek. Misschien hebben de vele verbouwingen die in de loop van de tijd hebben plaatsgehad alle oude sporen uitgewist. Maar er moet ook rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat het vroegere Assumburg niet op dezelfde plaats als het huidige kasteel heeft gestaan, al achten wij die kans klein.

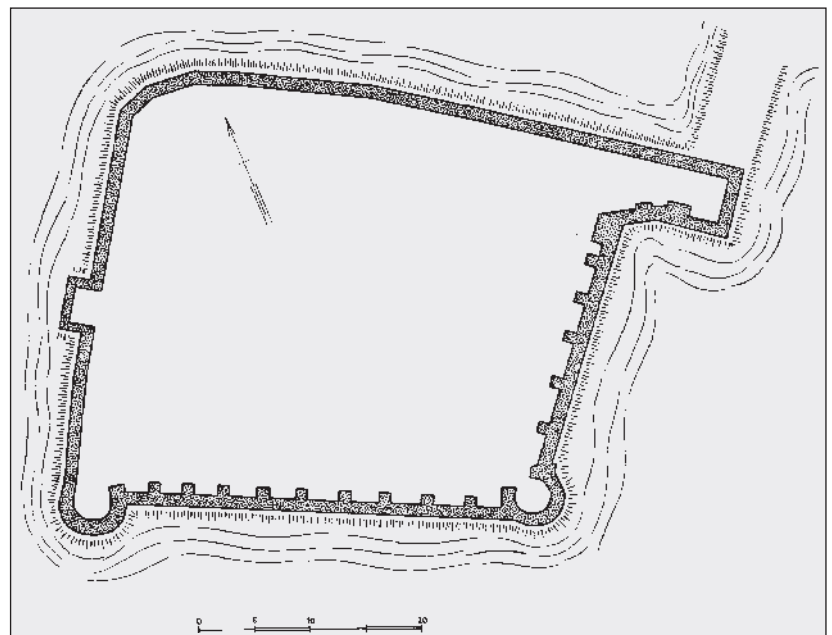
De versregels op de prent van Saenredam gaan er vanuit dat het geslacht Van Assendelft, dat de Assumburg ongeveer drie eeuwen in zijn bezit heeft gehad, verwant was aan het geslacht Van Haerlem. Dat is ongetwijfeld juist. Vervolgens meldt de dichter dat de Van Assendelfts verantwoordelijk zijn geweest voor de bouw van Assumburg.

Daar kunnen we mee instemmen, voor zover de mededeling betrekking heeft op het op de prent zichtbare kasteel. Het geldt niet voor het huis dat aan het tegenwoordige gebouw is voorafgegaan. De eerste Van Assendelft die de zeggenschap over de gehele toen bestaande hofstede verwierf heette Barthoud. Hij kocht de helft van het eigendomsrecht van de Assumburg in 1328. De andere helft had hij al eerder in zijn bezit gekregen. Na de koop draagt Barthoud zijn huis, dat misschien nog geen kasteel was, maar toch wel versterkt en dus weerbaar zal zijn geweest, op aan Jan van Polanen, de bezitter van het slot Haerlem. Die beleent Barthoud in 1335 weer met de "huizinge en hofstede", onder voorwaarde dat Assumburg na de dood van Barthoud over zal gaan op diens zoon Gerrit.

Deze wellicht raadselachtige constructie moet begrepen worden tegen de achtergrond van het toen gangbare leenstelsel. Wie vertrouwd is met de wijze waarop middeleeuwse edellieden soms met elkaar plachten om te gaan, zal zich misschien al afgevraagd hebben of de aanwezigheid van twee burchten, zo dicht bij elkaar, geen bron van onrust en ruzie heeft opgeleverd. Het antwoord daarop is niet zo moeilijk te geven. Wij hebben opgemerkt dat het kasteel Haerlem in de 13de eeuw eigendom was van het adellijke geslacht Van Haerlem. Hun grondgebied strekte zich op een gegeven ogenblik uit van Beverwijk tot Uitgeest. Een flink deel van hun bezittingen hadden zij in leen uitgegeven. Daartoe behoorde ook de Assumburg. Zij zullen dat kasteel ongetwijfeld hebben gegeven aan een betrouwbare relatie, die voor hen geen bedreiging vormde, vermoedelijk aan een bloedverwant. De genoemde overeenkomst tussen Barthoud van Assendelft en Jan van Polanen bevestigt eenvoudig die oude leenband tussen Haerlem en de Assumburg.

Over een tijdsbestek van ruim anderhalve eeuw horen we dan weinig of niets over het kasteel. Daar komt verandering in nadat de ongeveer 12-jarige Gerrit van Assendelft in 1501 de Assumburg van zijn vader heeft geërfd. Wij weten dat Gerrit nog opvallend lang onder de hoede van zijn moeder Aleid van Kijfhoek heeft gestaan. Daar zal misschien toe hebben bijgedragen dat

*Grondplan van het slot
Haerlem.*

zoonlief voor de nodige opschudding heeft gezorgd door op 19-jarige leeftijd in Frankrijk met de dochter van een herbergier, genaamd Catharina le Chasseur, in het huwelijk te treden. Uit deze mesalliance werd een zoon Nicolaas geboren, die blijkbaar niet zeer welkom was. Hij moest later tenminste veel moeite doen om in de rechten van zijn vader te treden.

De prenten tonen Assumburg in de 17de en in de 18de eeuw. In vrij korte tijd heeft het gebouw grote veranderingen ondergaan.

(De 17de eeuwse prent berust in het museum Kennemerland, de 18de eeuwse is ontleend aan Het zegenpralant Kennemerland).

Voor de maatschappelijke carrière van Gerrit van Assendelft heeft de affaire geen nadelige gevolgen gehad. Hij bracht het o.a. tot president van het Hof van Holland, een van de belangrijkste bestuurlijke functies in het gewest Holland.

Met zijn Franse echtgenote, die in Den Haag een eigen huis bewoonde, liep het aanzienlijk slechter af. In 1541 was zij betrokken bij valsemunterij. De rechters hadden er geen moeite mee om haar ter dood te veroordelen.

Omstreeks die tijd heeft Gerrit van Assendelft aan of bij de Assumburg uitgebreide bouwwerkzaamheden laten uitvoeren. Het ziet ernaar uit dat het kasteel toen in grote lijnen zijn huidige vorm heeft gekregen. We herinneren eraan dat in de

Assumburg van nu niets van een vroeger gebouw is teruggevonden.

Hoe Assumburg de tumultueuze beginjaren van de 80-jarige oorlog, rond 1573, is doorgekomen blijft evenzeer buiten ons gezichtsveld. Het is denkbaar dat het gebouw schade heeft opgelopen. Immers, in 1610 moeten er bouwactiviteiten van enige omvang zijn uitgevoerd, getuige twee gevelstenen in het kasteel die dat jaartal voeren.

De versregels bij de prent van Saenredam omschrijven Assumburg achttien jaar later als "een nieu Kasteel". De dichter bedoelt dan waarschijnlijk nieuw, in vergelijking met het oudere tot een puinhoop vervallen slot Haerlem.

Intussen moet wel worden opgemerkt dat de in de 16de eeuw ge- of verbouwde en daarna nog vele malen gewijzigde Assumburg wel het uiterlijk van een middeleeuws kasteel bezit, maar dat het er in feite een imitatie van is. De muren zijn veel te dun. Een echt beleg zouden zij niet met succes hebben kunnen weerstaan. De belangrijkste bouwer van het slot, Gerrit van Assendelft, zal dat heus wel hebben beseft. Dat hij voor een middeleeuwse vormgeving koos zal zijn ingegeven door gevoelens van nostalgie en ijdelheid.

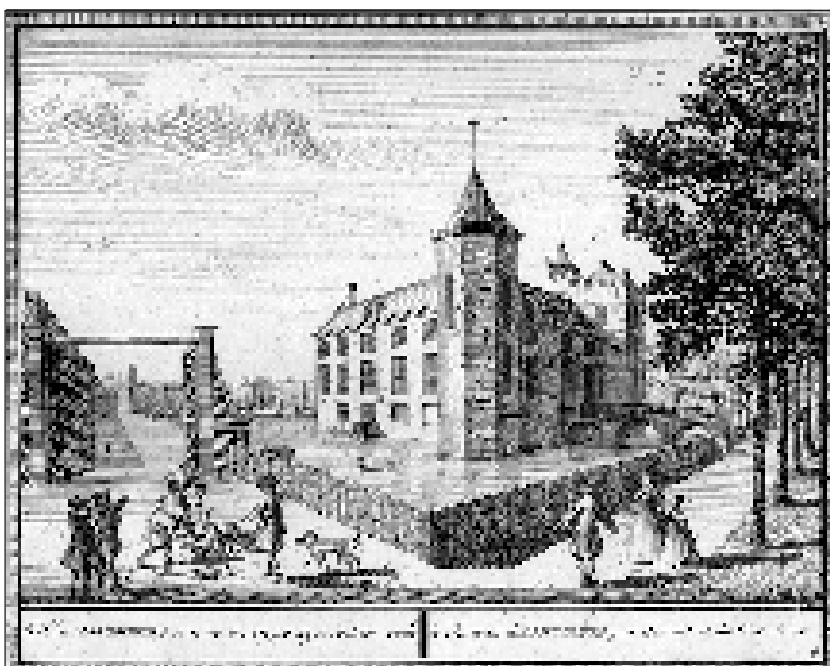
Toen Saenredam in 1628, of kort daarvoor, zijn prent maakte was de laatste eigenaresse uit het geslacht Van Assendelft nog maar kort tevoren gestorven. Het kasteel was toegefallen aan haar dochter Agnes van Renesse van der Aa, die sedert 1619 getrouwd was met Nicolaas van Renesse van Elderen.

Tot 1669 blijft het kasteel in het bezit van telgen uit het oude adellijke geslacht Van Renesse. Dan volgen er enige eigenaren van half- en heel-adellijke komaf, waaraan wij nu maar voorbijgaan.

In 1694 werden Assumburg en de heerlijkheid Heemskerk verkocht aan de niet-adellijke, maar wel puissant rijke Amsterdamse bankier en koopman Jean Deutz. Twee jaar later wist hij ook nog de heerlijkheid Assendelft in handen te krijgen. Die transacties markeren de verandering der tijden. De adel wordt onder de Republiek der Verenigde Nederlanden in macht en bezit op zijde gestreefd door een nieuw opgekomen klasse van rijke kooplieden. Het bezit van een kasteel draagt bij tot het verwerven van aanzien. Daar willen de nieuwe rijken wel flink voor in de buidel tasten. Zij kopen heerlijkheden, met de naam waarvan zij hun eigen achternaam kunnen verlengen. De genoemde bankier Deutz gaat weldra door het leven als Jean Deutz, vrijheer van Assendelft en Assumburg, heer van Heemskerk, Hoogdorp, Noorddorp en Reewijk. Dat was eigenlijk iets te veel van het goede: Hoogdorp en Noorddorp zijn nooit zelfstandige heerlijkheden geweest; ze vielen onder de heerlijkheid Heemskerk.

Niet iedere tijdgenoot stond welwillend tegenover de genoemde ontwikkeling. De 17de-eeuwse jurist Simon van Leeuwen geeft al heel weinig blijk van waardering voor de nieuwkomers, "die haer nu al mede Ionckers en Me-Vrouwen laeten noemen". Hij schrikt er ook niet voor terug om hun streven naar een hogere status als een "ingekropen verdorventheydt" aan te merken.

Op den duur beginnen de scherpe kantjes van de tegenstellingen tussen traditionele adel en nieuwe "geldadel" wel wat te slijten. Daartoe zal zeker ook hebben bijgedragen dat edellieden

er uit welbegrepen eigenbelang nogal eens toe overgingen "haere kinderen aen rijke luyden uyt te trouwen, schoon die van geen edel geslaghte en zijn". Pecunia non olet - geld stinkt niet - zullen zij gedacht hebben. En natuurlijk deden de telgen uit de rijkgeworden families hun best zich een aristocratische levensstijl eigen te maken. Ook daardoor verdwenen op den duur de verschillen. Het is niet de opzet om verder alle eigenaren en wederwaardigheden van de Assumburg te bezien en te beoordelen. Wij volstaan met erop te wijzen dat een aantal van die eigenaren zich geroepen heeft gevoeld om het kasteel aan te passen aan de modeopvattingen van hun tijd en aan hun eigen privé verlangens. Dat er meer ramen kwamen hing samen met de wens om er comfortabel te kunnen wonen. Om het betreden van het kasteel tot een indrukwekkende belevenis te maken werd de ingang verplaatst en verfraaid. Uitspringende delen en topgevels, waarvan op de prent wel iets te zien is, verdwenen van de muren. Strakke, maar vooral saaie muurvlakken waren het resultaat.

De Franse tijd gooide overal roet in 't eten. Ook de Deuten gingen gebukt onder de economische teruggang die er het gevolg van was. "De miljoenen slinken, het kindertal wast". Met deze kernachtige uitspraak tekent jhr. F.J.E. van Lennep de zorgelijke situatie in een boek met de veelzeggende titel "Als vorsten".

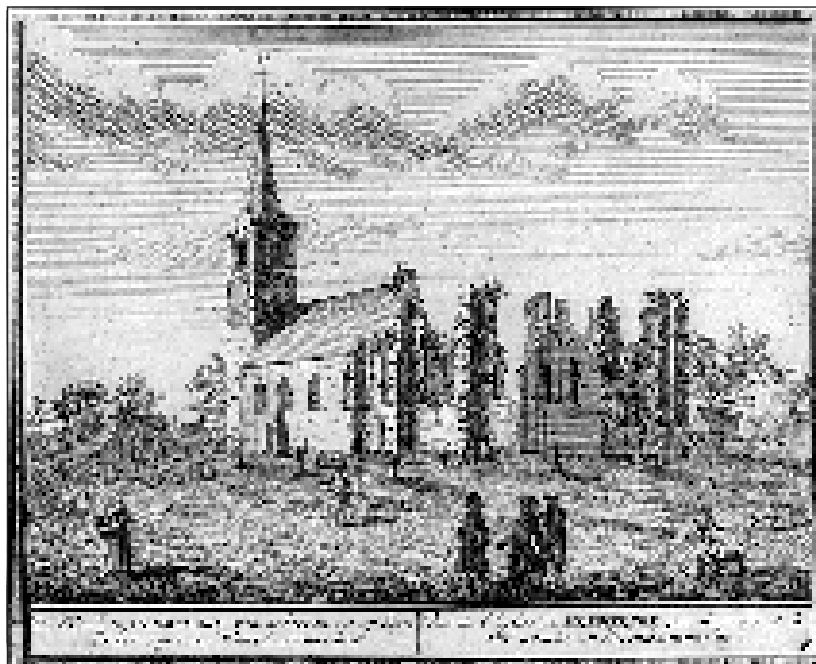
De Assumburg deelde in het verval. In 1867 overleed de laatste bewoonster, mevrouw J.J. Deutz van Assendelft-Willink. De erfgenamen lieten na verloop van tijd de inboedel van het kasteel en de bijbehorende landerijen veilen. Het gebouw werd ontdaan van betimmeringen, schouwen, deuren en andere waardevolle elementen en kwam tenslotte in 1911 in ontakelde staat in handen van het Rijk. Na restauratie kreeg het kasteel de bestemming van jeugdherberg.

De kerk van Heemskerk.

Van die kerk laat de prent alleen de toren zien. Als Saenredam ook de rest had afgebeeld zouden we trouwens niet veel meer te zien hebben gekregen dan een puinhoop. Het kerkgebouw had in de beginjaren van de 80-jarige oorlog zwaar te lijden gehad van de oorlogsgebeurtenissen. Of dat het gevolg is geweest van oorlogshandelingen of van afbraak is niet meer te achterhalen. Zoals bij meer kerken in de streek het geval is geweest, we denken aan Velsen en Beverwijk, heeft de toren het geweld zonder veel kleerscheuren doorstaan. Die toren onderscheidt zich, evenals die van Uitgeest, van de torens van de meeste overige kerken in Noord-Holland door de aanwezigheid van een van bakstenen gemetselde spits. Wel zal daardoor het gewicht en dus de druk op de ondergrond groter zijn dan bij die andere kerken het geval is, maar daarover zal men zich bij de bouw geen zorgen hebben gemaakt. De kerken zijn beide gefundeerd op stevige zandgrond.

De stichting van het Heemskerkse kerkgebouw moet hebben plaatsgevonden in de 15de eeuw. Aangezien er al in de 11de eeuw melding wordt gemaakt van een kapel genaamd Hemezenkyrica, kunnen we er vanuit gaan dat het laat-middeleeuwse gebouw tenminste één voorganger heeft gehad.

Juist in het jaar dat de prent van Saenredam het

licht zag, in 1628, konden de protestanten, die de kerk intussen toegewezen hadden gekregen, een begin maken met een gedeeltelijk herstel. Aan de wederopbouw van het koor kwamen zij niet toe. De oorzaak daarvan kan geldgebrek zijn geweest. De jonge hervormde gemeente was klein van omvang. Maar er kan nog een andere factor hebben meegespeeld. In het koor bevond zich in de rooms-katholieke tijd het altaar, dat in de eredienst een centrale plaats innam. Nu was er in de protestantse godsdienstoefening voor een altaar in het geheel geen rol weggelegd. Op grond daarvan heeft men toen waarschijnlijk ook minder de noodzaak gevoeld om het koor bij de herbouw te betrekken.

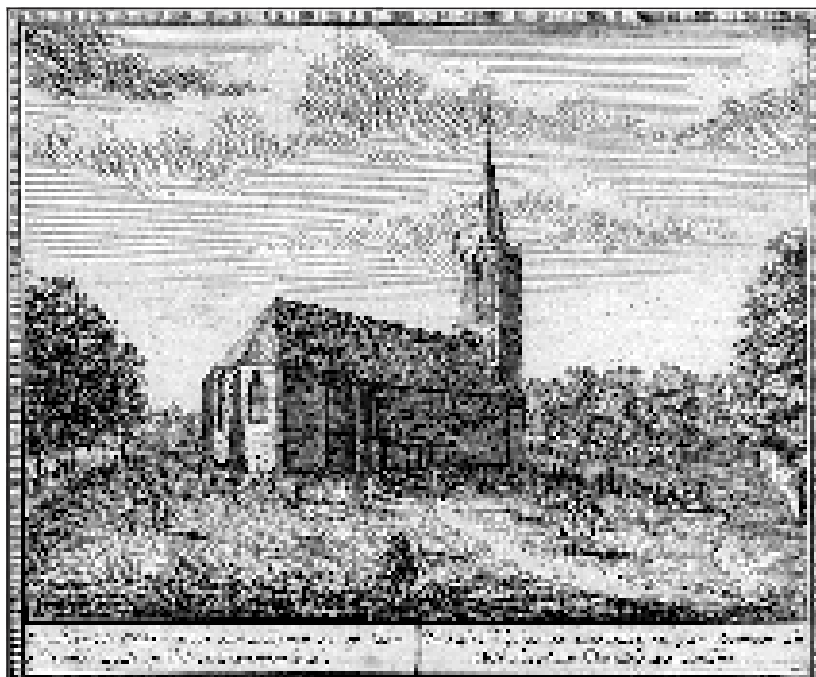
De kerk, zoals die zich tegenwoordig aan ons vertoont, is een pretentieloos zaalgebouw met een eenvoudige rechthoek als plattegrond.

Over de Castricumse kerk zullen wij kort zijn. Die staat iets te ver buiten ons gezichtsveld. Zoals zoveel kerken is ook dit gebouw niet in één keer tot

De kerk van Heemskerk omstreeks 1728, een eeuw nadat een gedeeltelijk herstel had plaatsgevonden. De resten van het koor staan nog overeind. (Uit Het zegenpralent Kennemerlant).

Het uiterlijk van de kerk van Castricum omstreeks 1728.

Van nabij gezien verraadt de kerk al iets van haar bouwgeschiedenis, die zich over ruim drie eeuwen uitstrekt. (Uit het zegenpralent Kennemerlant).

stand gekomen. Het oudste deel is het schip, dat in romaanse stijl is opgetrokken uit vulkanische tufsteen. Het dateert vermoedelijk van omstreeks 1200. In de eerste helft van de 15de eeuw verrees de gotische toren, die aanvankelijk los van het schip stond, maar daarmee in het begin van de 16de eeuw door een tussenbouw is verbonden. In die tijd moet ook het, eveneens in gotische stijl uitgevoerde koor zijn toegevoegd. Toren, verbindingsstuk en koor zijn gebouwd van baksteen. Opgravingen in de kerk hebben sporen te voorschijn gebracht van een vroeger kerkgebouw. Dat moet een eenvoudige, houten kapel zijn geweest.

Zo hebben wij dan enig licht laten schijnen op deze ets van Pieter Saenredam, die, zoals gezegd, binnen het werk van de kunstenaar enigszins uit de toon valt. Maar de prent boeit ook door wat er op staat. Topografische afbeeldingen uit de 17de eeuw zijn vrij schaars. En als ze dan ook nog, zoals deze, betrouwbaar lijken te zijn moet men ze met zorg koesteren. Hier past trouwens een waarschuwing. Er zijn in de 17de eeuw genoeg kunstenaars geweest die er helemaal niet op uit

waren de werkelijkheid exact weer te geven. Een schilder van naam als Salomon van Ruysdael, die ook in en bij Beverwijk heeft gewerkt, had er geen bezwaar tegen om werkelijk bestaande landschapselementen te plaatsen in een denkbeeldige of elders bestaande omgeving. Ook 18de-eeuwse kunstenaars fantaseerden vaak met veel vrijmoedigheid. Men kan om die reden aan het werk van bijvoorbeeld Rademaker en Tavenier lang niet altijd werkelijkheidswaarde toekennen. Menigeen die op zoek is naar een aardige illustratie om zijn verhaal op te luisteren, dreigt in die kuil te vallen.

Wie zich tenslotte nieuwsgierig afvraagt wat er van het 370 jaar geleden door Saenredam geschetste landschapsbeeld bewaard is gebleven, moet zelf ter plaatse maar eens op verkenning uitgaan.

J. van Venetien
Santpoort.

Met dank aan drs Fred Schweitzer, die de auteur voor enige uitglijdingen heeft behoed.

Literatuur,

- Samuel Ampzing, Beschryvinge ende lof der stad Haerlem in Holland, enz. Haerlem, 1628.
- K. Barthelmess & J. Münzing, Monstrum horrendum: Wale und Walstrandungen in der Druckgraphik des 16. Jahrhunderts und ihr motivkundlicher Einfluss. Hamburg, Bremerhaven, 1991.
- H.M. Brokken, Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. (Zutphen). 1982 Diss. R.U. Leiden.
- J. Craandijk, Eenige mededeelingen omtrent het kasteel en de heerlijkheid Haarlem bij Heemskerk. Haarlem. 1906.
- H.A. van Foreest, Een hof in Holland. In: Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, deel XVII, 1962, p. 52-69.
- J.W. Groesbeek, Heemskerk onderweg van verleden naar heden. Heemskerk, 1978.
- J.W. Groesbeek, Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland, hun bewoners en bewogen geschiedenis. Rijswijk, 1981.
- A. Iunius (=H. Junius), Een seer cort doch clare beschrijvinge vande voornaemste ghemuyrde ende ongemuyrde steden ende vlekken van Holland ende West-Vriesland. Verduytscht door Godefroy Boot. Delf, 1609. (Dit werk is een vertaling van de hoofdstukken 17-19 uit H. Junius, Batavia, 1588).
- Th. Laurentius, Oude prenten. Een handleiding voor verzamelaars. Lochem, Poperinge, 1980.
- Simon van Leeuwen, Redeningh over den oorspronck, recht, ende onderscheyt der edelen, ende wel-borenen in Hollandt; Mitsgaders der selver voor-rechten, soo die nu zijn, ofte van aloude tijden zijn geweest. Leyden, 1659.
- E.W. Moes, e.a., Nederlandsche kasteelen en hun historie. 3 delen. Amsterdam, 1912-1915. Voor Assumburg zie dl. 3, p. 127-150.
- H.F.K. van Nierop, Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw. Z. pl., 1984 (Tweede druk: Amsterdam, 1990).
- G. Schwartz en M.J. Bok, Pieter Saenredam, de schilder in zijn tijd. Maarssen, Den Haag, 1989.
- (J. van Venetien), Een zeldzame walvisprent toegevoegd aan de collectie van de Kennemer Oudheidkamer. In: Leden-bulletin nr. 3, Historisch Genootschap Midden-Kennemerland, 1976, p. 3-6.
- H.W.M. van der Wyck, De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel. Alphen aan den Rijn, 1983, 2e druk. Voor Assumburg zie p. 69 e.v.

Voor het overige wordt verwezen naar:

G. Ratelband, Bibliografie van Zuid- en Midden-Kennemerland (uitgezonderd Haarlem) en de Haarlemmermeer. Haarlem, 1971.